

EMLÉKHELYEK

Nyalábvári Helikon

A Felső-Tisza völgyében, az egykori Ugocsa vármegyei Királyháza közelében, szőlővel borított dombon állnak Nyaláb várának maradványai. Kárpátalja legrégebbi várai közé tartozott, a XIII. század végén épült, a folyó völgyében haladó utak, átkelők ellenőrzésére. Neve a „kéve, köteg” jelentésű nyaláb szóból keletkezett, de a néphagyomány egy Nyaláb nevű rablóvezér mondját kerekítette hozzá. A királyi kézen lévő vár élén a mindenkorai ispán várnagya állt. 1378-ban Nagy Lajos király a Moldvából betelepült Drág vajda családjának adományozta. A Drágffyak részt vettek a Zsigmond elleni 1403. évi szervezkedésben, emiatt 1405-ben a király a Perényi nemzetségnek adta át a várat. A Drágffyak sehogy sem akartak ebbe belenyugodni, egy évszázadon keresztül pereskedtek a Perényiekkel a vár birtoklásáért, s nemegyszer fegyveresen is rajtuk ütöttek. Mátyás király véget vetett a nyílt ellenségeskedésnek, de a per már megszokásból is folyt tovább. Nyaláb várát mégsem tudták visszaszerezni a Perényiektől.

A ma már csak néhány romos falmaradványt őrző vár a Perényiek idején valószínűleg szellemi központ volt, gazdag könyvtárral, ahol több tudós, tanító, író talált menedéket. A gazdag Perényiek Ugocsa urai, érdekes módon nem a nagyszőlősi Kankóvárat tekintették valódi erődtüskének, hanem az innen mintegy tíz km-re lévő Nyalábvárat.

A XVI. század eleji nagy politikai és vallási változások idején a főúri családok lettek támogatói a magyar irodalmi és kulturális életnek. Ahogy a Dunántúlon a Nádasdyak, a Batthyányiak, Északkelet-Magyarországon a Perényiek hozták létre kulturális központokat. Ezekben a főúri udvarokban találtak otthonra a magyar irodalom művelői, akiknek gazdáik fizették az egyetemi tanulmányaikat, könyveik kiadását. Nem a Mohács után létrejött két királyi udvarban, hanem a főúri birtokokon készültek az első könyveink.

A Perényi család őse 1292-ben III. András királytól kapta adományként a Kassa környéki Perény falut. Leszármazottainak Ung, Bereg, Ugocsa és Máramaros megyékben voltak birtokai. Zsigmond király 1399-ben a nikápolyi csatában tanúsított vitézségéért Perényi Péternek adományozta Szőlős városát meg a szőlősi Kankó várat, s hat évvel később Nyalábvár is az övé lett. A család nádorinak nevezett ágának jeles képviselője volt Perényi Imre, aki 1504-től az ország nádora lett. Fia (V.) Péter, 1519-től koronaőr, majd Szapolyai János híveként 1526-ban erdélyi vajda lett. Egy év múlva Ferdinándhoz pártolt és jutalmul megkapta Sárospatakat. Még kétszer „csereült” uralkodót, a királyi kancellári címet is elnyerte, majd a király bebörtönözte, s ott is halt meg. A Perényiek nádori ága a XVI. században kihalt. A bárói ág hatalma 1402-től csaknem egész Ugocsa vármegyére kiterjedt, amikor (III.) Péter Ugocsa főispánja lett. Leszármazottai között sok kiemelkedő személyt találunk, akik meghatározták a megye politikai és kulturális életét. Ezek egyike volt Perényi Gábor főispán.

Perényi Gábor birtokainak jövedelméből a nyalábvári kápolna és a szőlősi várban lévő Szent Erzsébet ispotály fenntartására is áldozott. Testvérével 1505 körül felépítette a nagyszőlősi ferences kolostort. Perényi Gábor és felesége Frangepán Katalin művelt, irodalom- és művészetpártoló, lelkes könyvgyűjtő volt, kapcsolatot tartottak a krakkói Jagelló egyetemmel. 1508-ban a pestis elől Nyaláb várába menekült a krakkói egyetem tanára Paulus Crosnensis Ruthenus, aki Janus Pannonius verseskötetét nyomtatatta és a következő szavakkal ajánlotta Perényi Gábornak: *„akinek ajtaja szegény és gazdag előtt egyaránt tárva-nyitva áll”*. Gazdag könyvgyűjteményükben megtalálható volt egyebek mellett a Halábori Bertalan egri egyházmegyei pap által 1508-ban másolt Döbrentei-kódex, a Krakkóban 1533-ban kiadott és a Perényi-család két ifjú tagjának, Mihálynak és Ferencnek (Perényi Gábor unokaöccseinek) ajánlott Murmelius-féle lexikon, latin, német és magyar értelmezésekkel, Galeotto Marzio Mátyás királyról szóló műve és valószínűleg Bonfini történeti munkája is. A krakkói kapcsolataik alapján biztosra vehetjük, hogy más Krakkóban kiadott könyvek is szerepeltek a gyűjteményben. Ezekben az évtizedekben több tucat magyar nyelvű kiadvány látott napvilágot Krakkóban, amely elősegítette a magyar nyelvű nyomtatott könyvek megszületését és elterjesztését. A legtöbb a Perényi-család valamelyik tagjának költségén készült.

Perényi Gábor 1526-ban a mohácsi csatán hősi halált halt. Özvegy felesége diplomatikusan oldotta meg a pereskedők és örökségajászok dolgát. Bár ő és fivére Frangepán Ferenc, a művészetpár-

toló humanista kalocsai érsek is Szapolyai János pártján állt, egyetlen fiát, Jánost Ferdinánd hűségére neveltette, így azután mindkét udvarban voltak szószólói, támogatói, ezért békében hagyták. S míg az egész ország fegyverek zajától volt hangos, az ugocsaai Nyalábvár a béke szigete volt.

Udvarába hívta Rotterdami Erasmus első magyar követőjét, Komjáti Benedeket, hogy gyermeke tanítómestere, nevelője legyen. Komjáti pozsonyi kanonok volt, 1527 és 1529 között a bécsi egyetemen tanult. Perényiné megbízásából 1532-ben magyarra fordította Szent Pál apostol leveleit. Komjáti fordítása „*Epistolae pauli lingua hungarica donatae. Az Szent Pál levelei magyar nyelven*” címmel 1533 februárjában a krakkói Hieronymus Vietor nyomdájában jelent meg, Perényiné költségén. Ezt a könyvet tekintjük az első teljes egészében magyar nyelvű nyomtatványának. Nyalábvárból indult el tehát a magyar nyelvű nyomtatott reneszánsz irodalom. Kis formátumban, antikva betűkkel nyomtatták, s ez a külső jellemezte a későbbi krakkói magyar nyelvű nyomtatványokat is. E könyv címlapján Magyarországot, Dalmácia és Csehország egyesített címere, hátulján a Frangepán család, utolsó lapján a Perényiek szakállas hárpia ábrázoló címere látható. A könyvet figurális iniciálékkel és fametszetes képekkel illusztrálták, egyike a kor legdíszesebb nyomtatványainak. A nyomdász előszava után Komjáti Benedek Perényiné Frangepán Katalinnak címzett ajánlása található, majd következik a bibliafordítás, a Rotterdami Erasmus-féle Újtestamentum-kiadás és annak magyarázatai alapján. A fordítás végén Vietor Krakkóban kelt ajánlása Frangepán Katalinnak, kinek nyalábvári kastélyát valóságos magyar Helikonnak írja le. A kéziratot valószínűleg Komjáti maga vitte el Krakkóba, amikor tanítványát, Perényi Jánost az egyetemre kísérte. Komjáti Benedek munkája során felhasznált egy korábbi kézirat Szent Pál-fordítást, de annak „*nemcsak az értelme, de még az olvasása is nehéznek tetszik vala*”, ezért ő Erasmus szellemében, humanista tudosi igényességgel végzi a fordítást. Átveszi Erasmusnak a levelek elé írt értelmezését, és a fordítás szövegébe is sok helyen jegyzetként beilleszti magyarázatait. Sok benne a latin szó, arra nem törekedett, hogy ezeket magyarítsa. Perényiné azonban hiába kérte Komjátit újabb szentírási szövegek magyarra fordítására, bőséges adományokat ígérve neki, nem készült további folytatás.

Perényiné viselte Ozorai Imre vitairatának krakkói nyomtatási költségeit is. Ozorai Imrének két kiadást megért műve, már a reformáció eszméit terjesztő, első magyar nyelven szerkesztett írás, amelyet az első fejezet latin címén: „*De Christo et eius ecclesia, Item de Antichristo eiusque ecclesia*” (Krisztusról és az ő egyházáról, valamint az Antikrisztusról és annak egyházáról) szoktunk emlegetni. Az első kiadásból négy, a másodikból mindössze két példány ismert. Valamennyi erősen töredékes, hiányzik a címlapja, így a mű eredeti címe egyikből sem állapítható meg. Az első kiadás példányaiban a nyomdász neve és a kiadás helye sem maradt fenn. Csak a kiadás évére következtethetünk abból, hogy a kötet utolsó lapján Frangepán Katalin nyomtatott címere körül az 1535-ös évszám látható. Ugyanezt a címet 1548-ban, a Vietor özvegyének műhelyében készült Székely István „*Soltárkönyv*” című kötetének végén is rányomtatták, amiből szintén következtethetünk a támogató személyére.

Perényi Gábor és Frangepán Katalin fia, Perényi János lett később Nyalábvár ura. Az ő színevárlai birtokán született Sylvester János, a magyar erasmisták legnagyobb tehetsége és hatású képviselője. Krakkói tanulmányaihoz alighanem a Perényi-családtól kapott anyagi támogatást. Sylvester János később a Nádasdyakhoz került Sárvárra, ahol kinyomtatta az Újtestamentum fordítását.

Gyakran tartózkodott itt Ilosvai Selymes Péter is, aki Tinódi Lantos Sebestyén mellett az egyik legtermékenyebb törtéíráseinek-szerzőnk volt. 1548 körül Perényi Ferenc nagyidai birtokán volt iskola-mester. Ott írta Nagy Sándorról szóló törtéíráját „*Historia Alexandri Magni*” címmel. Az 1570-es években Nyalábvárban írta műveit, köztük „*Az híres neves Tholdi Miklósnak jeles cselekedeteiről és bajnokoskodásáról való törtéíráját*”. Művét Perényi János fiának, Istvánnak, Ugocsa vármegye főispánjának ajánlotta 1574-ben. Feltehetően a Perényi könyvtárban bukkanhatott rá Toldi Miklós középkori történeteire. A mű inkább népmonda, mint törtéírási ének. Ilosvai helyenként csodálatos költői kifejezőerővel, máskor egyhangú epikai stílusban ír. A százegy versszakból álló mű bő fele a hős ifjúságáról, a többi öregkori tetteiről szól. Ezt az írást elevenítette fel később Arany János a Toldi-trilógiában. Ilosvai folytatta Görcsöni Ambrus 1572-ben megjelent Mátyás királyról szóló törtéíráját, amelyhez szintén a nyalábvári udvarban gyűjtött anyagot. Ehhez Ilosvai felhasználta Galeotto Marzio és Bonfini Mátyás királyról szóló történeti műveit. Közben Nagybányára került tanítónak, de élete végéig ápolta a kapcsolatát a Perényi családdal.

Nyalábvár a következő évszázadban szomorú sorsra jutott. A bécsi udvar nem nézte jó szemmel az ellenzékhez húzó Perényi családot. A Wesselényi-féle összeesküvés véres megtorlása után I. Lipót nyíltan föllépett Nyalábvár ellen, császári őrséget helyezett a várba. A vár ura, Perényi György 1670-ben elkeseredetten panaszkolta Andrássy Miklós gömöri főispánnak írt levelében: „*őfelsége német presidiuma ide Nyaláb várába beszállván, minden házaimból kiszorítottak elannyira, se magamnak, se feleségemnek, cselédekemnek, se pedig kevés javaimnak, boraimnak s egyéb portékáimnak semmi helye nincsen, azonban ha szinte valami változás is találna bennünket, nem tudnánk magunkat hová tenni.*” Nyalábvár

utolsó urának sejtése beteljesedett, két évvel később a császár parancsára a német zsoldosok romba döntötték a várat. Azóta is elhagyatottan, védtelenül állnak romos, csonka falai.

A várhegy tövében álló református templom falán emléktábla hirdeti a nevezetes irodalom- és nyomdászattörténeti eseményt, Komjáti Benedek bibliafordítását, amely az első teljes egészében magyar nyelven megjelent nyomtatott könyvünk lett. De emlékezzünk meg a bőkezű, irodalompártoló Perényi családról is, akik nélkül szegényebb lenne korabeli irodalmunk.

Udvarhelyi Nándor

Gróf Siskovics József prágai síremléke

A prágai várban található Csehország egyik legismertebb, legjelentősebb és egyben legnagyobb méretű egyházi épülete, a Szent Vitus katedrális (Katedrála svatého Víta). E gótikus és neogótikus stílusban épült érseki főszékesegyház kriptáiban számos cseh király, főpap, főnemes és más „híresség” mellett több magyar személy is az örök álmát alussza. Az eddig is ismert tény volt például, hogy itt van eltemetve Erdély egykori fejedelme, Báthory Zsigmond. (Sírfeliratát már 1888-ban publikálták¹ és a magyar szerzők által írt prágai útikönyvek mind megemlékeznek a síremlékéről.²) Azt azonban csak igen kevesen tudják (ha tudják...), hogy a szegedi születésű gróf Siskovics József tábornagy is a székesegyház Szent Zsigmond kápolnájának (Kaple svatého Zigmunda) kriptájában várja a feltámadást. Az alábbiakban az ő prágai síremlékéről szeretnék röviden megemlékezni.

Siskovics – vagy másképpen írva Siskovits, Siskovich, Zischkowitz, etc. – József a Csongrád vármegyei Szegeden, 1719. július 2-án, nemes Siskovics András városi tanácsnok és Saracs Mária fiaként látta meg a napvilágot. Az ifjú Siskovics 1741-ben önként belépett a gróf Haller-féle gyalogezredbe, ahol a tanult és meggyerő külsejű katonatiszt már egy év múlva kapitány lett. A csatatereken magát többször kitüntetve, előbb őrnaggyá, majd 1750. december 31-én ezredessé léptették elő, 1753-ban pedig áthelyezték a Károly főherceg nevét viselő gyalogezredhez. Érdemei elismeréseként 1756. március 15-én magyar bárói rangot adományozott neki Mária Terézia királynő. A csehországi Kolin mellett, 1757. június 18-án kivívott fényes győzelemben Siskovicsnak – aki meg is sebesült – és ezredének is nagy szerepe volt, ezért június 26-án tábornokká léptették elő, illetve a csata emlékére alapított Katonai Mária Terézia Rend középkeresztjét is ekkor nyerte el. Siskovics báró a bécsi Szent István főszékesegyházban, 1759. január 9-én kötött házasságot báró Harruckern Borbálával, de e frigyből gyermekek nem születtek. Ugyanez év november 29-én altábornaggyá léptették elő, majd 1760-ban Leopold Joseph von Daun tábornagy tábornoki főnöke lett. 1762-ben a 37. számú gyalogezred tulajdonosává, egy évvel később, 1763-ban pedig az Udvari Haditanács tagjává nevezték ki. 1767. január 25-én tábornaggyá léptették elő és ő lett a bánati határőrség főfelügyelője. 1775. október 13-án Mária Terézia királynőtől elnyerte a magyar grófi rangot, majd még ugyanebben az évben Galícia, 1779-ben pedig Csehország vezénylő tábornoka lett. Gróf Siskovics József császári-királyi tábornagy Prágában, 1783. február 4-én, vagy 1783. december 18-án hunyt el.³

Siskovics József arcképe (1719–1783)

¹ Széchenyi Antal: Báthory Zsigmond síremléke. In: Századok, 1888. 671.

² Szombathy Viktor: Prága. Bp., 1991. 226–227.; Cséfalvay Ildikó: Prága. Bp., 2006. 199.; etc.

³ Gróf Siskovics József életéről ld.: J. Hirtenfeld: Der Militär-Maria-Theresien-Orden und seine Mitglieder. Bd. I. Wien, 1857. 206–207.; Nagy Iván: Magyarország családai czímerekkel és nemzékrendi táblákkal. X. köt. Pest, 1863. 233.; Reizner János: Szeged története. III. köt. Szeged, 1900. 101–102.; Antonio Schmidt-Brentano: Kaiserliche und k. k. Generale (1618–1815). Wien, 2006. 93.

Gróf Siskovics síremléke
a XX. század elején

A magyar és osztrák irodalmi források azonban nem tesznek említést arról, hogy pontosan hol is temették el a tábornagyt. Cseh szakirodalmi forrásokból viszont sikerült megtudnom, hogy Siskovics grófot a Szent Vitus székesegyház Szent Zsigmond kápolnája alatt temették el.⁴

Ezután a Prágai Fővárosi Levéltár (Archiv hlavního města Prahy) anyakönyvi gyűjteményében – mely az Interneten is megtalálható – megkerestem Siskovics tábornagy eredeti halotti anyakönyvi bejegyzését. E latin nyelvű dokumentum szerint az 1783. december 28-án – és nem február 4-én, vagy december 18-án, mint ahogy azt a magyar és osztrák szakirodalom állítja! –, 63 éves korában elhunyt „*Illustrissimus, ac Excellentissimus D. D. Josephus S. Rom. I. Comes Sichkowitz, Sua Sac. Caes. Reg. Apostolicae Majestatis General Feldzeugmeister*”, azaz méltóságos és nagyméltóságú Siskovics József szent római birodalmi gróf urat, ő szent császári királyi apostoli felsége tábornagyt 1783. december 31-én temették el „*in Capella Sti Sigismundi ad Cryptam Familia Wrzesoweyana*”, azaz a Szent Zsigmond kápolnában, a Wrzesowicz család sírboltjában.⁵

Gróf Siskovics József földi maradványai – nagy valószínűség szerint – ma is ebben a kriptában porladnak, síremléke pedig napjainkban is megtalálható a Szent Zsigmond kápolna oltára melletti falon, a bal oldalon. Az 58 cm széles és 73 cm magas márvány síremlék latin nyelvű felirata – melyet Prágában, 1906-ban már publikáltak⁶ – a következő:

D. O. M.
MEMORIAE IOSEPHI COMITIS A ZISCHKOWITZ EX MAGNATIBVS HVNG.
ADOLESCENS BELLO IN TVRCICO ARTIS MILITARIS TYROCINIVM POSVIT
POSTEA OMNES MILITAE GRADVS CVM LAVDE EMENSVS
BELLO BORVSSICO TERTIO LEGIONEM PEDITVM DVXT
HOSTIBVS AD PLANIANAM VICTIS ET OLOMVICIO OBSIDIONE LIBERATO
MAGNVN INSTRVMENTVM VICTORIAE FVIT MOX SVMMIS IN MILITIA HONORIBVS
ER INTER ORDINIS THERES. EQVITES
COMMENDARIOS DIGNITATE AVCTVS
NOVIS SVBINDE IN REMPVBL. MERITIS SVAM FIDEM ET PRVDENTIAM
M. THERESIAE AVG. IMPER. CAES. IOSEPHO AVG. ITA PROBAVIT
VT EVM SIBI ESSE A BELLICIS ET SECRETIORIBVS CONSILIIS
DEINDE REI TORMENTARIAE SVISQVE IN GALLICIA TANDEM IN BOHEMIA
EXERCITIBVS PRAEFECTVM VOLVERIT.
VIXIT ANNOS LXIV ALIIS MAGIS QVAM SIBI
HEROI CIVIBVS AEQVE AC MILITIBVS CARO
CHRISTIANI HOMINIS OFFICIIS EGREGIE FUNCTO
CONIUGI SVO DILECTISSIMO
BARBARA L. B. AB HARRVCKERN MOERENS PONI. CURAVIT.

A fenti sírfelirat fölött egy lepellet letakart urna és egy kardot tartó angyal, két oldalán harci zászlók és pajzsok, alatta pedig Siskovics József 1775. október 13-án, Mária Terézia magyar királynőtől elnyert grófi címerének a domborműve – mind márványból kifaragva – látható. Ez utóbbinak a heraldikai leírása a következő: kék mezőben, zöld földön, kváderkövekből rakott ormozott bástya, egy ormozott toronnyal és egy arany kereszttel, boltíves kapuval, melynek jobb szárnya csukva van, a nyitott balszárny helyén könyöklő vörös ruhás kar kardot tart, a pajzs felső szegleteiben pedig egy-egy vörös rózsza.⁷

Merényi-Metzger Gábor

⁴ Beschreibung der Prager Domkirche Skt. Veit, zugleich der Grabkirche des heiligen Johann von Nepomuk. Prag, 1861. 19.; Antonín Podlaha – Kamil Hilbert: Soupis památek historických a uměleckých. I. Metropolitní chrám sv. Víta v Praze. Praha, 1906. 184.; Jiří Burian – Jiří Svoboda: Prague castle. Praha, 1989. 74.

⁵ Archiv hlavního města Prahy. Fond 156. Sbírká matrik. Kostel sv. Víta. Sign. VIT Z4. Fol. 93.

⁶ Podlaha – Hilbert i. m. 185.

⁷ Siskovics József 1775-ben elnyert grófi címerének a leírását ld.: Magyar Országos Levéltár. A 57. Magyar Kancelláriai Levéltár. Libri Regii. L. köt. 190. fol.; Nagy i. m. 234.; J. Siebmacher's grosses und allgemeines Wappenbuch. Der Adel von Ungarn. Nürnberg, 1885–1893. 584–585.

Az emlékezet helye – Dunapataj 1919

„Emlékezet nélkül nincs identitás. Sem az egyéneknek, sem a nemzetnek. És a történelmi emlékezet alaktatásának föladatával minden nemzedék találkozik. Ami pedig a XX. századot illeti, nem könnyű ez a kötelesség” – így kezdte laudációját Kiss Gy. Csaba, amikor 2009. június 20-án a Magyar Tudományos Akadémia dísztermében átadták a Magyar Örökség Díjat Dunapataj 1919-es hőseinek.¹ Megállapításával teljes mértékig egyet érthetünk. Az identitás, egy szűkebb vagy tágabb közösséghez való tartozás legelemibb feltétele az emlékezet, a közös emlékezet, a közös múlt ismerete. Az emlékezés sajátossága, hogy helyhez, tárgyhoz vagy valamilyen szimbólumhoz kötődik. Az emlékezet alakítása (az emlékeztetés, a megtörtént események felidézése, az arra való felhívás) az identitását őrizni akaró közösségben állandóan jelen van, „mindig aktuális”, és az identitását őrizni akaró közösség megteremtí magának az emlékezés támpontjait (tárgyait), identitásának szimbólumait.² A totalitárius rendszerek egyik jellemvonása, hogy ezt az emlékezetet igyekeznek befolyásolni, a maga érdekében alakítani, az érdekeivel szemben álló emlékezetet és emlékeztetést elfojtani, azok tárgyasult formáját és emlékhelyeit, az emlékműveket eltüntetni, szétrombolni.

Alábbi írásomban az 1919-es dunapataji emlékmű sorsáról és a hozzá köthető emlékezet kialakulásának fontosabb állomásairól, az emlékezetet alakító eseményekről szeretnék adatokkal szolgálni. Ez az emlékmű helyi eseményeken túli történelmi vonatkozásai folytán számíthat az országos figyelemre. 1919 helyi emlékeztetének alakításában több olyan pont van, amely jelentősnek tekinthető: egy-egy évfordulós rendezvény, dokumentum, írás, amelyek azt hivatottak segíteni, hogy elmélyítsék, tudatosítsák a helyi identitás e sajátos, megkülönböztető momentumát.

A tanácsköztársaság ellen történt megmozdulások, ezen belül a Duna-melléki ellenforradalomként emlegetett megmozdulás (népfölkelés) okai és eseményei már viszonylag jól ismertek: legkorábban Romsics Ignác nyúlt a témához tudományos igénnyel még az 1970-es években.³ Javarészt dokumentumokon alapuló kitünő munkája később önálló kötetben is olvasható volt.⁴ Az 1919-es dunapataji események egy részletét Pastyik István dunapataji történész, volt múzeumigazgató dolgozta fel rendkívüli alaposággal,⁵ felhasználva a rendelkezésre álló dokumentumokat és a még élő (és megszólaló) szemtanúk beszámolóit. A tanulmányok megjelenése idején kizárólag az események előzményeinek, lefolyásának a következményeinek bemutatására volt lehetőség. Amit a népi emlékezet sokkal jobban számon tartott, azt kényszerűen ki kellett hagyni a témával foglalkozó tanulmányokból: az embertelen megtorlást, azt, hogy az áldozatokon keresztül szinte minden pataji család érintett volt a vérengzésben, és hogy sokszor teljesen ártatlan emberek estek áldozatul a vörös egységek brutalitásának. A község történelmének legsúlyosabb csapását szenvedte el 1919. június 23-án, ráadásul a saját területén, a lakók szeme láttára: a harcokban elesett és kivégzett 63 személy közül megközelítőleg 50 fő dunapataji volt, 16-tól 88 éves korig. A népfölkelés helyi eseményeinek, a megtorlásoknak és a megemlékezés módjainak részletes számbavétele még várat magára.⁶ Vázlatos formában, korabeli dokumentumokra és írott visszaemlékezésekre támaszkodva próbáltam meg a népfölkelés helyi eseménysorát összeállítani egy korábbi tanulmányomban.⁷

A dunapatajiaiak a második kommunista diktatúra beköszöntéig szabadon emlékezhettek meg a gyászos júniusi napokról. A megemlékezések helyszíne kezdettől fogva az ún. Közös temetőben lévő tömegsír volt.⁸ Ennek a temetőnek a közelében zajlott le 1919. június 23-án a délutáni órákban a duna-

¹ Dr. Kiss Gy. Csaba: A 19-es pataji fölkelés emlékezete. A teljes beszéd internetes elérhetősége: <http://www.magyarorokseg.hu/fajlok/397.pdf>. A beszéd megjelent a Pataji Hírlap 2009. júliusi számában.

² Vö. Barna Gábor: Emlékezés és emlékezet. In: Barna Gábor (szerk.): Emlékezés és emlékezet. Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszék. Szeged, 2006. 248.

³ Romsics Ignác: A Duna melléki ellenforradalom. Valóság 1–2. Bp., 1977. 18–35, 56–68.

⁴ Romsics Ignác: Duna-Tisza köze hatalmi-politikai viszonyai 1918–1919-ben. Akadémiai Kiadó, Bp., 1982.

⁵ Pastyik István: Pataji katolikusok és a Tanácsköztársaság. In: Iványosi-Szabó Tibor (szerk.): Bács-Kiskun megye múltjából III. Kecskemét, 1981. 329–346.

⁶ A Duna túloldaláról, Tamásiból hoz erre jó példát K. Németh András, aki önálló, rendkívül részletes kötetet szentelt a Tamásiban zajlott Tanácsköztársaság elleni fölkelésnek. K. Németh András: Ellenforradalom és vörösteror – Tamási 1919. Szerzői kiadás, Tamási, 2009.

⁷ Schill Tamás: Dunapataj 1919. június 18–23. Adalékok a dunapataji ellenforradalom történetéhez. In: Tamás Ágnes (szerk.): Mozaikok a magyar történelemből. Szeged, 2009. 115–137.

⁸ A Közös temető, a hagyomány szerint az öngyilkosok, vízbefúltak stb. végső nyughelye, a többi temetőhöz képest jóval messzebb található a település központjától.

Az 1939-es évfordulós megemlékezés (Az eredeti kép Katona Dezsőné Csilléry Erzsébet tulajdona)

pataji csata, amelyről Szamuely Tibor is úgy nyilatkozott, hogy az egyetlen számottevő ellenállás volt a népfelkelés ideje alatt.⁹ A tömegsírnál már öt hónappal a megtorlás és a román csapatok távozása után ünnepélyes megemlékezést tartottak.¹⁰ Az első évfordulós megemlékezésen 1920. június 23-án a több ezres tömeg mellett a Pest megyei főispán és alispán is részt vett a járási szolgabíróval együtt.¹¹ Már 1919 őszén felmerült a községben egy emlékmű állításának gondolata, amelyre a gyűjtést a dunapataji előjáróság indította el. Öt év múlva, 1924. október 28-án avatták fel ünnepélyes külsőségek között az áldozatok neveivel ellátott nagyméretű 1919-es emlékművet a tömegsírnál.¹²

Jelentős állomása volt a megemlékezések sorának a 20 éves nagyszabású évfordulós ünnep.¹³ A dunapataji polgári iskola a helyi tudat formálásának egyik fontos intézménye volt. Ennek nyomtatásban is fennmaradt értesítőiben ott találjuk az 1919-es megemlékezést az ünnepségek sorában.¹⁴ Az értesítőkben kitűnik, hogy a helybeli 19-es mártírokra külön ünnepségen, vagy a Hősök Napja alkalmával emlékeztek meg a polgári iskolások.

Az emlékmű a község lakott részén kívül állt. Valószínűleg emiatt túlélte a második kommunista hatalom beköszöntét és egészen 1955-ig elkerülte a vezetés figyelmét. Megsemmisítését ekkor rendelték el és hajtották végre, a helyi pártszervezet kifejezett kérésére.¹⁵

⁹ Romsics Ignác: A Duna melléki ellenforradalom. In: Iványosi-Szabó Tibor (szerk.): Bács-Kiskun megye múltjából III. Kecskemét, 1981. 315–316.

¹⁰ Magyar Bálint: A Dunánál – Dunapataj 1944–1958. I–II. Bp., 2007. II. kötet 431.

¹¹ Magyar i. m. 436.

¹² Magyar i. m. 441. Az emlékmű felirata: „Jó magyarságukért haltak hősi halált / Vértük megszentelte a pataji határt. / Dunapataj 1919 június 23-án / a vörösök által kivégeztettek/ kötéllal: [14 név] Golyóval: [45 név + 4 ismeretlen] Élték, haltak, amiért élni érdemes és halni dicső / Istenért, hazáért, család és tulajdon szentségért. / Emeltette Dunapataj közönsége 1924.”

¹³ Keményné Pintér Ilona: Ünnepi megemlékezés Dunapataj 1919-es vérengzés 20. évfordulóján. In: dr. Gyenesi József (szerk.): Bács-kiskun megye múltjából XXIII. Kecskemét, 2009. 41–48.

¹⁴ Lásd ehhez Dr. Rákóczy Rozália: A dunapataji polgári iskola iratai. Dunapataj, 2010. 247–252. A megemlékező ünnepségeket a Pataji Múzeum archívumában található polgári iskolai értesítőkben 1924–1944-ig lehet nyomon követni.

¹⁵ Fennmaradt a ledöntésről szóló jegyzőkönyv, amit az Új Magyarország 1991. július 4-i száma 12. oldalán teljes terjedelmében közölt.

Az elhallgatás feloldásában és a történelmi tények egyoldalú, legtöbbször teljesen átpolitizált közlésében áttörést csak az első szabad választások után lehetett várni. Az első olyan írás, amely a népfölkelést követő megtorlásokat a szemtanúk és az áldozatok leszármazottainak beszámolóival részletezi, Szalai Attila cikke volt 1991-ben.¹⁶ Szalai írásának egyik fő eleme – a megtorlás embertelenségének bemutatása mellett – a község által felállított emlékmű sorsának az ismertetése volt.

A rendszerváltás után kialakult szabadabb légkörben már volt lehetőség arra, hogy a helyi és az országos emlékezetnek tárgyasult formája legyen. Megemlíthető, hogy ekkor már a szétvert emlékmű helyére Bán Béla református lelképásztor vezetésével többen is kimentek megemlékezni.¹⁷ A helyi emlékezet folytonosságának helyreállításában mindenképpen fordulópontnak tekinthető az 1919-es emlékmű újrállítása 1994. augusztus 20-án. A református templomban elhangzott az áldozatok neve, ünnepi beszédet dr. Salamon László, az Országgyűlés alelnöke tartott. Ebben, az emlékmű visszaállítására (rekonstrukciójára) 1991. július 28-án alakult Pataji Történelmi Emlékbizottságnak¹⁸ volt elévülhetetlen érdeme. Több adakozásra való felhívás és előkészület után ünnepélyes keretek között avatták fel az eredeti emlékmű mását az eredeti helyszínen.¹⁹

Az újraéledő 1919-es pataji megemlékező ünnepséget 1997-ben emelték be rendelet alkotásával a hivatalos ünnepek sorába.²⁰ E rendelettel minden év június 23-át községi gyásznappá nyilvánította a képviselő-testület. A megemlékező ünnep a tragédiára koncentrált. Más vélemények szerint a harcok kezdetének időpontját kellene ünnepelni, az összefogásra helyezve a hangsúlyt.

Az 1919-es népfölkelés kirobbanásának nyolcvanadik évfordulóján, 1999-ben, több 1919-el foglalkozó eseményt szervezett a Történelmi Emlékbizottság.²¹ Szakály Sándor előadása után június 18-án kerekasztal vitára került sor. Az eseményeket az adott korról, tájjal és témával foglalkozó társadalomtudósok (Bárh János, Kiss Gy. Csaba, Pastyik István, Szakály Sándor, Tökéczki László) helyezték el Magyarország történetében, illetve együtt kerestek választ a Tanácsköztársaság történelmi megítélésére, Dunapataj történelmi szerepére és nem utolsósorban az 1919. június 18. és 23-a között lezajló események emberekben megmaradt lenyomatára, azaz a népfölkelés emlékeztetőre. A kerekasztal vita szerkesztett változata egy évtizeddel később, 2009 decemberében jelent meg.²² A szakmai programsorozatot június 20-án ökumenikus gyásztisztisztelet zárta Tökés László részvételével.

A helyi vezetés a 90 éves évfordulót méltó megemlékezéssel szeretne volna formálni, ezért a 2009. évet 1919-es emlékévvé nyilvánította.²³ Az emlékévre meghívták Sólyom László köztársasági elnököt

A dunapataji 1919-es emlékmű 2009-ben
(Schill Tamás felvétele)

¹⁶ Szalai Attila: A kommunizmus elleni első magyar népfölkelés. Új Magyarország, 1991. I. évf. 45. sz. június 18. 4–5.

¹⁷ Ezekre a megemlékezésekre Bogárdi László dunapataji lakos hívta fel a figyelmem, amit ezúton is köszönök.

¹⁸ Memento 1919–2009. Időszaki kiadvány. Összeállította és szerkesztette Tóth Sándor. A 4 oldalas kiadvány közli a Pataji Történelmi Emlékbizottság alakuló dokumentumát.

¹⁹ Az avatóünnepségről készül átfogó összeállítás Szabó Zsigmond: Memento. Dunapataj, 1919. június 23. Pataji Hírlap, 1994. szeptember IV. évfolyam 5. sz. 2–4. Itt szeretném megköszönni Szabó Zsigmondnak írásomhoz nyújtott segítségét.

²⁰ Dunapataj Nagyközség Képviselő-testülete 7/1997. (V.23.) Ök. számú rendelete a vörösterrore dunapataji áldozatai emlékének megőrkítéséről. A rendeletre Schramm Gábor volt dunapataji polgármester hívta fel a figyelmem, amit ezúton is köszönök.

²¹ A programokról a helyi újságban találhatunk összefoglalót. Szabó Zsigmond: Dunapataj a történelem fókuszában. Pataji Hírlap, 1999. december 10.

²² Dunapataj a történelem fókuszában. Forrás 2009 december, 73–86. (Közeledik Kiss Gy. Csaba).

²³ Dunapataj Nagyközség Önkormányzata 96/2008. számú határozata.

is. Sólyom László 2009. február 25-én, a kommunista diktatúrák áldozatainak emléknapiján tett látogatást Dunapatajon, ahol a kegyetlen megtorlások helyszínétől méterekre, a református templomban mondott jelentős beszédet.²⁴ A magyar államfő látogatása több szempontból is rendkívüli fontossággal bírt. Hosszú idő után először látogatott el az ország legfőbb közjogi méltósága Patajra, és éppen annak a fájó történelmi eseménynek kapcsán, amellyel Dunapataj egy pillanatra a magyar történelem fókuszába került.

Még ugyanebben az évben egy másik jeles eseményre is sor került. Kiss Gy. Csaba, Pastyik István és Tóth Sándor felterjesztésére 2009. június 20-án a Magyar Örökség Díjat adományozták Dunapataj 1919-es hőseinek, amit Dusnoki Csaba, a nagyközség polgármestere vett át a Magyar Tudományos Akadémia dísztermében.

Egy nappal később, 2009. június 21-én a dunapataji 1919-es emlékezetnek újabb helyszínét avatták fel. Az egykori megtorló akciók helyétől nem messze, az egykori református iskolánál márványtábla avatásával emlékeztek meg a népfölkelés egy bátor mozzanatáról. A vörösök által ejtett pataji túsok megmentésében fontos szerepet játszó egykori református kántortanítónak családi kezdeményezésre állítottak emléket.²⁵ Nem valószínű, hogy ez a tábla idővel a megemlékezés fő helyszíne lesz, de meglétének tényével is mindenképpen folyamatosan emlékeztet arra, hogy egykor szinte háborús állapotok uralkodtak a környéken és ahol minden apró mozzanat életek és családok sorsát határozta meg.

Már az 1999-es kerekasztal vita során felmerült az a kérdés, hogy a hazai tankönyvek és sok esetben a Magyarország történelmét tárgyaló munkák is Kalocsa környéki ellenforradalomról, népfölkelésről beszélnek. Ez azzal is kapcsolatba hozható, hogy könnyebb beazonosítani a fölkelés központjaként az ismert érseki várost (ahol is húsz fölött volt a kivégzettek létszáma). Ugyanakkor Romsics Ignác már legkorábbi tanulmányában rámutatott arra, hogy az eseményeket a református Duna menti birtokos parasztok alakították,²⁶ amelyeknek központja – s végül a fegyveres ütközet helyszíne – Dunapataj volt.

Fontos kérdés, hogy a négy évtizedes hallgatás után hogyan sikerül a történelmi emlékezet folytonosságát helyreállítani, helyére tenni és mennyire sikerül az újabb generációkkal ezt elfogadtatni. Ennyi idő távlatából ez helyben, illetve a szűkebb környéken a legfontosabb feladat. A történetekben ugyanakkor országos jelentőségű eseményt is látni vélünk, ami megkülönbözteti Dunapatajt a hasonló nagyságú és helyzetű településektől.

Schill Tamás

Nagy Imre miniszterelnök budai Emlékháza

Amikor Kozma Lajos¹ megrajzolta az Orsó utca 43. számú villa terveit, természetesen nem sejtette, milyen kiemelkedő történelmi személyiség lakhelyéül szolgál majd egyszer az épület. Az egyszerű, letisztult kockaépület, amelynek alkotója a Bauhaus irányzat egyik legismertebb hazai mestere volt, 1932–33 között épült fel.

Már a XIX. század végétől elindult az a folyamat, amelynek köszönhetően felerősödött a családi-ház-építkezés, ezt azonban az első világháború lelassította, de az 1920-as évek második felétől ismét lendületet vett. Angliai és németországi mintákat követve Magyarországon is egyre több követője akadt a városközponttól távol eső, azt mégis könnyen megközelíthető kertes házak építésének. Az első modern, telepszerű családiház-sor Budán, a Pasaréti út végénél a Napraforgó utcában épült fel 1931-ben, a tervezők sorában Kozmát is ott találjuk, a Bauhaus többi magyarországi alkotójával egyetemben. A vidék beépüléséhez nagyban hozzájárult a közlekedés fejlesztése: a Városmajortól a Széchenyi-hegyig haladó fogaskerekű vasúttól (1874), a hűvösvölgyi úton közlekedő villamoson át az – 1930-tól a Pasaréti téri végállomásig közlekedő – 5-ös buszig bezáróan, amelyik a főváros egyik legrégebbi autóbuszjárata. Az 1937-ben épült pasaréti buszvégállomástól és a mellette álló modern ferences templomtól

²⁴ Sólyom László: „Istenért, hazáért, család és a tulajdon szentségéért”. In: Sólyom László: Egy elnökség lenyomata. Századvég Kiadó. Bp., 2010. 324–327.

²⁵ Schill i. m. 123.

²⁶ Romsics i. m. 279–280.

¹ Kozma Lajos (1884–1948) építész, iparművész, grafikus, számos ex libris és könyvillusztráció készítője.

alig öt perces sétával jutunk el Nagy Imre egykori otthonáig. A helyes irányra a Csévi és az Orsó utca találkozásánál elhelyezett emléktábla figyelmeztet, a rajta elhelyezett réztábla szerint Nagy Imre sétái közben gyakran megpihent ezen a helyen.

Az Emlékház elé érve, már az utcáról is jól látható, hogy a lejtős terepre épített egyszerű formavilágú ház szinte kizárólagos díszítőelemei a hatalmas nyílászárók. A modern külső mellett a belső tér is újszerűen lett kialakítva. A terek beosztásakor a funkcionalitás kerekedett felül, a praktikum és a kényelem vált elsődleges szemponttá. Remekül tetten érhető az a tervezői szándék, hogy a gazdasági helyiségek élesen el legyenek választva a lakótértől, ezért azok az alagsorban kaptak helyet, míg a hálószobák az emeleten. A villában a két mellékhelységen kívül víz, gáz, központi fűtés és telefon is volt.²

A telket Gellért Áronné (szül. Pollatschek Jolán) vásárolta meg nővérével, Pogány Margittal együtt 42 ezer pengőért 1932-ben (2/3–1/3 részben). 1933-ban Gellért Áronné a rá eső 2/3 részből 1/3-ot lányának ajándékozott.³ Az épületet Gellért Áron⁴ ügyvéd építtette a lánya, Magdolna Mária számára. Gellérték a második világháború kitörését követően több hullámban hagyták el Magyarország területét és kezdtek új életet Ausztráliában.

A második világháború után a gazdátlanlanná vált ingatlanokat és ingóságokat külön hivatal, az Elhagyott Javak Kormánybiztossága kezelte, amiket a koalíciós pártok – különösen a kommunista párt – vezetői leghűségesebb kádereik között osztottak szét. A vezető tisztségviselők gyakran a Svábhegyre és a Rózsadombra költöztek, ehhez képest a Pasarét fölötti lejtő közepesen elegáns övezetnek számított.⁵

Nagy Imre 1949. november 2-án feleségével és özvegy édesanyjával költözött be az állami kezelésbe vett Orsó utcai villába, ahol szinte napra pontosan hét évet élt. Használatáért lakbért fizetett.⁶ Az államosításra később, 1952-ben került sor.⁷

Nagy Imre és felesége a villában, egy különálló kerti házban pedig Nagy Imre édesanyja (szül. Sáringer Rozália) lakott. Nagy Imrénét (szül. Égető Mária) az 1939 óta a villában élő Hajdú házaspár segítette a ház körüli teendők elvégzésében, tulajdonképpen az ő személyük jelentette a ház régi és új lakói között a folytonosságot. A szomszédos telken álló házba (Orsó utca 41.) pedig 1951-ben beköltözött Nagy Imre lánya, Nagy Erzsébet és férje, János Ferenc a fiúkkal, Ferencel, Második gyermekük, Katalin ugyanebben az évben, de az átköltözést követően született meg. Innentől kezdve a család minden tagja együtt volt.

Nagy Imre első miniszterelnöki kinevezését követően ebben a villában írta meg programadó beszédét, amely 1953. július 4-én hangozott el a parlamentben.

Miután lemondatták a miniszterelnöki posztról (1955), valamint megfosztották egyéb tisztségeitől is, szinte mindig otthon tartózkodott. 1955 végén a pártból is kizárták, ami egyet jelentett a közéletből való eltávolítással. Ezek a megpróbáltatások testileg és lelkileg is rendkívül megviselték és már betegsége, legyengült fizikai állapota is otthonmaradásra kényszerítette. A szívbeteg Nagy Imre azonban nem süppedt bele betegsége és a körülmények okozta nehézségekbe, hanem „legendő intellektuális és morális erővel rendelkezett ahhoz, hogy az Orsó u. 43-as számú házat alkotóházzá változtassa”.⁸ Az épület történetének természetesen ez a legérdekesebb időszaka, a politikai életből kitaszított reform-miniszterelnök háza ekkor vált Nagy Imre elvarázslata számára szinte zarándokhellyé.

Itt alkotta azt a tanulmánysorozatot, amelyben kifejtette felfogását a politikai, társadalmi, gazdasági élet minden fontos kérdéséről, és fogalmazódtak meg benne azok az elméleti felismerések, amelyek lehetővé tették számára a sztálini dogmákkal való teljes szakítást és az elhatárolódást egyes lenini tételektől. Ezek az írások megkönnyítették számára, hogy megértse a nemzet követeléseit az 1956-os forradalom és szabadságharc napjaiban, hogy végül a teljesítésükért folytatott politikai küzdelem élére álljon. 1955 nyarától 1956 elejéig írott tanulmánysorozatát 1957-ben híveinek sikerült Nyugatra csempészniük és megjelentetniük *A magyar nép védelmében* címmel.

² Budapest Főváros Levéltára (BFL) IV. 1419. n. Bp. II. ker. 198/b számláló járás. Orsó u. 43. (hrs.: 12451)

³ BFL XV. 37. d. Bp. SZKF. DJP. 2989 tbsz. B. tulajdoni lap, 20–23. sor.

⁴ Gellért Áron (1876–1964) apja, Goldberger Mihály Mezőtúr főrabijja volt. Jogi tanulmányai elvégzése után harcolt az első világháborúban, ahol orosz hadifogságba esett és csak 1919-ben tudott hazatérni feleségéhez. A háború után elindított ügyvédi praxisa nagy tekintélyt és anyagi jólétet biztosított számára.

⁵ Majtényi György: K-vonal. Uralmi elit és luxus a szocializmusban. Bp., 2009. 23.

⁶ Rainer M. János: Nagy Imre 1896–1953. Politikai életrajz I. Bp., 1996. 346.

⁷ BFL XV. 37. d. Bp. II. ker. 2746 tbsz. B tulajdoni lap, 5. sor.

⁸ Lőcsei Pál megemlékező beszédét 1990. október 21-én mondta el az Orsó utcai Nagy Imre-emléktábla felavatásánál. Vö. Lőcsei Pál: Egy élet szilánkjai. Írások, beszélgetések, dokumentumok. Szerk.: Kende Éva. Nagy Imre Alapítvány – Gondolat Kiadó, Bp., 2010. 179.

Nagy Imrét kitaszították a politikai életből, népszerűsége mégis töretlen maradt. Ebben az időszakban gyakran fordult meg az Orsó utcai villában néhány ellenzéki értelmiségi, akiket a hivatalos propaganda később a Nagy Imre-csoport tagjai közé sorolt. A legjelentősebb „összejövetelnek” a Nagy Imre hatvanadik születésnapja alkalmából rendezett ünnepség tekinthető. 1956. június 7-én délután legkevesebb 66 barátja kereste és köszöntötte fel Nagy Imrét.⁹ Az esemény politikai jelentősége mindenki számára nyilvánvaló volt, amit tovább erősített, hogy a születésnap rendezvényét egy hónappal később (július 6.) párhatározatban ítélték el.¹⁰

Ebből a villából indult el nehéz szívvel 1956. október 23-án este az Országházba, de azt ő sem sejtette, hogy soha többé nem tér vissza oda.

Nagy Imre kivégzése után, 1959-ben, Nagy Imréné és Nagy Erzsébet rendőri felügyelet alatt még egyszer bemehettek a villába és elhozhattak pár személyes tárgyat. Ekkor menekítették ki a kiállításban szereplő fotelágyat, látsóvet, fényképezőgépet, számos fényképet, könyvet és a fentebb említett születésnap összejövetel alkalmából a Mézes Mackóból rendelt szendvicsek, sütemények számláját.¹¹

Ezután a család már csak a rendszerváltást követően térhetett vissza a villába.

Az Orsó utcai ingatlan 1975-ben a Diplomáciai Testület Ellátó Igazgatóság tulajdonába került.¹² (Később az Igazgatóság jogutódjaként működő CD Hungary Idegenforgalmi és Szolgáltató Rt. „örökölte meg” az ingatlant.) A villát ekkor diplomaták számára utalták ki, legutoljára az osztrák katonai attasé lakott benne.

A ház sorsának rendeződése, lakóházból emlékházzá való alakulása hosszú folyamat eredménye. Az első, nyomtatásban is felvállalt ötlet Méray Tibor emigráns író tollából származott, aki 1989-ben a párizsi Irodalmi Újság hasábjain vetette fel, hogy „... legyen az Orsó utca 43-ból Nagy Imre Emlékház – a magyar forradalom miniszterelnökének és 1956 ügyének zarándokhelye.”¹³ Javasolta, hogy a leendő emlékházban kerüljenek bemutatásra Nagy Imre életének dokumentumai, személyes emléktárgyai és kéziratai. Szinte a cikk megjelenésével egy időben Nagy Erzsébet létrehozta Budapesten a *Nagy Imre Alapítványt*. Az Orsó utca 43-ba bejegyzett családi alapítvány feladatául Nagy Imre emlékének ápolását, életútjának megismertetését tűzte ki az alapító a Nagy Imre Emlékházon keresztül. Közben 1992-ben létrejött a Nagy Imre Társaság is.

Az Orsó utcai ház „birtokbavételének” ügye egy 1997-es kormányhatározattal gyorsult fel. Ebben az állt, hogy az Állami Privatizációs és Vagyonkezelő Rt. az Orsó utca 43. szám alatti ingatlan használati jogát átadja a Magyar Tudományos Akadémának, azzal a céllal, hogy az ingatlan biztosítsa a Nagy Imre Alapítvány és Társaság gondozásában kialakításra kerülő Nagy Imre Emlékház elhelyezését.¹⁴

Az osztrák katonai attasé kiköltözésével, 1998-ban megkezdődött az épület teljes felújítása. Utána került sor az emlékkiállítás kialakítására, amit Nagy Erzsébet és második férje, Vészi János¹⁵ rendezett. Vészi a kiállítás középpontjává az egykori dolgozószobát képzelte el, így ez az emeleti helyiség vált Nagy Imre személyes tárgyainak bemutatóhelyévé. A kiállításnak végül inkább emlékszoba, kicsit vitrinszoba jellege lett, mivel a tárgyakat, kéziratmásolatokat, képeslapokat és fényképeket a fal mentén körbefutó zárható üvegajtós szekrényekben helyezték el. A földszinti nappaliban Nagy Imre exhumálásának és '89-es temetésének fotói és emléktárgyai voltak láthatók, körben a falakon és néhány fekvőtárlóban elhelyezve, valamint térképen és fényképeken jelenítették meg a világban található Nagy Imrénének emléket állító köztéri alkotásokat.¹⁶

Az Emlékház 2002 őszén nyílt meg a nagyközönség számára, de a szűkre szabott nyitvatartási idő miatt és tárlatvezető hiányában főként csak diákcsoportokat és pedagógusokat tudott fogadni.

⁹ A résztvevőkről összeállított névsort lásd *Murányi Gábor*: Születésnap az Orsó utcában. Nagy Imre köszöntése vagy „politikai demonstráció”? Magyar Nemzet, 1991. június 6.

¹⁰ *Rainer M. János*: Nagy Imre. Politikai életrajz II. 1953–1958. 1956-os Intézet, Bp., 1999. 204.

¹¹ Jánosi Ferenc személyes közlése.

¹² BFL XV. 37. d. Bp. II. ker. 2746 tbsz. B. tulajdoni lap, 6. sor.

¹³ *Méray Tibor*: II. kerület, Orsó utca 43. Javaslat egy Nagy Imre Emlékházra Budapesten. Irodalmi Újság 1989. XL. évf. 3. sz. 23.

¹⁴ A 2168/1997. (VI.26) Korm. határozat. Törvények és rendeletek hivatalos gyűjteménye 1997. Bp., 1998. 7975.

¹⁵ Nagy Erzsébet (1927–2008) és második férje, Vészi János (1927–2003) újságíró, pedagógiai író 1982-ben kötötték házasságot.

¹⁶ Nagy Imre Emlékház (színes leporelló) kiadva 2003 körül és *Kő András – Nagy J. Lambert*: Orsó utca 43. Szerződés a történelemmel. Magyar Nemzet, é.n.

Részlet a kiállításból

2008-ban – Nagy Imre kivégzésének 50. évfordulójára készülve – került sor az épület újabb felújítására és új, az előzőnél komplexebb és látványosabb kiállítás rendezésére. A ház átalakításának terveit és az új kiállítás formatervét Rajk László építész készítette. Rajk a kiállítást leköltöztette a földszintre, míg a valamikori dolgozószobát történelmi és stílusbeli aprólékossággal helyreállította. Így, míg az emeleti dolgozószoba hagyományos módon, korhűen berendezett enteriőrre vált, addig az alsó szinten egy technikai kiállítás jött létre, ahol a viszonylag kevés tárgyat ötletes minimál design elemekkel operáló high-tech vesz körül. Az eredmény meglepő, mert egyszerre vannak jelen a klasszikus múzeumi kiállítási formák és a modern számítógépes, multimédiás megoldások. A teret egybenyitották, eltüntetve minden addigi beépítést és válaszfalat, csupán a padlón rajzolódik ki a Kozma-villa 1930-as évekbeli eredeti alaprajza: a nappali, az étkező, a konyha, a spájz és a cselédszoba. A hófehér falakon rendkívül szellemes módon és finom kivitelezéssel érzékeltetik az egykori helyiségek funkcióit, berendezéseit, ahogy a falból néha előbukkan a könyvespolc, az ülögarnitúra, állólámpa, vagy szobanövények. A finom, szinte légies megoldás egyszerre emlékeztet a ház ma már nem létező bútoraira, használati tárgyaira, ugyanakkor kiemeli a ház ürességét is, ezen tárgyak szinte teljes hiányát. A falak néma fehérségét Nagy Imre nyugodt, szép kézírása töri meg, amely szinte beborítja a falakat. A kiállítás tartalmi része, elsősorban a helyhiány miatt nem kinyomtatott szövegeként jelenik meg, hanem projektorok segítségével négy interaktív vetítőasztalon. Így a bevetített fotók, dokumentumok és szöveges információk mennyiségét semmi sem korlátozza. A forgatókönyvet Mink András történész írta az '56-os Intézet segítségével.

A 2008. október 23-án újból megnyílt Emlékház modern kiállításának, látogatóbarát nyitvartartásának és történész-muzeológus szakalkalmazottjának köszönhetően a látogatók körében is egyre ismertebb és elismertebb. Fővárosunk pedig egy újabb érdekes látnivalóval gazdagodott.

(Információ: 1026 Budapest, Orsó u. 43.; ; Tel.: 1/392-5011/103-as mellék)

Fodor Fanni